

TASAVVUFNING ADABIYOTDAGI O'RNI

Xoliqov Diyorbek Roziqzoda

Samarqand davlat chet tillar instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tasavvufning adabiyotdagi o'rni haqidagi ma'lumotlar va tasavvuf yo'nalishida ijod qilgan mutafakkirlar faoliyati haqida ilmiy ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Tasavvuf, "Mantiq ut-Tayr", Islom dini, Qur'on va sunnat.

Tasavvuf" so'zining lug'aviy ma'nosi arab tilidan kelib chiqqan bo'lib, bir necha qarashlar mavjud:

1. "Suf" (صوف): Bu so'z "jun" yoki "yung" ma'nosini anglatadi. Dastlabki tasavvuf ahli oddiy, kamtar kiyim – ya'ni jun kiyim kiyganliklari sababli ularga shu nom berilgan degan qarash bor.
2. "Safa" (صفاء): Bu so'z "poklik", "tozalik" degan ma'noni anglatadi. Tasavvuf qalbni va ruhni poklashni maqsad qilgan ta'limot bo'lgani uchun bu so'z bilan bog'lan.
3. "Suffa" (صُفَّة): Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) zamonida masjid Nabaviyda yashagan faqir sahobalar uchun ajratilgan joyga "Suffa ahli" deyilardi. Tasavvuf bu ruhiy va oddiy hayotni davom ettirgan ushbu sahobalarning hayoti bilan bog'lanadi.
4. "Istisfo" (اصطفاء): Bu so'z "tanlanganlik" yoki "saylanganlik" degan ma'noni anglatadi. Tasavvuf ahli Allohning tanlagan va yaqin qullari sifatida tasavvur qilinadi.

Tasavvufning paydo bo'lishi Islomning dastlabki asrlariga, ya'ni VII-VIII asrlarga borib taqaladi. U Qur'on va Sunnatga asoslangan bo'lsa-da, tasavvuf alohida ruhiy va ma'naviy yo'nalish sifatida VIII-IX asrlarda shakllana boshlagan. Bu davrda Islomda ichki poklikka, Allohga yaqinlikka va dunyoviy lazzatlardan voz kechishga alohida e'tibor bergan shaxslar paydo bo'ldi.

Tasavvufning ilk bosqichlari:

1. VII asr: Muhammad (s.a.v.) va sahobalar davri. Ular kamtar hayot kechirgan va Allohga yaqinlikka intilganlar. Tasavvufning dastlabki ildizlari shu davrga borib taqaladi.
2. VIII asr: Zuhd (dunyoviy narsalardan voz kechish) ta'limoti sifatida shakllana boshladi. Bu davrda Hasan al-Basriy kabi ilohiy shaxslar inson qalbini poklash va Allohga yaqinlikka erishishni targ'ib qildilar.

Bunga quyidagi rivoyatni keltirish mumkin: Shoh Ibrohim Adham (Shoh Ibrohim Adham — islom tasavvuf tarixidagi mashhur avliyo va zohid bo'lib, VIII asrda

Shoh Ibrohim barcha mol-mulkidan voz kechib, oddiy fuqaro sifatida yashay boshlaydi. U xalqqa xizmat qiladi, dalalarda mehnat qiladi va faqat halol rizq topishga harakat qiladi. Odamlarga bu dunyo faqat sinov ekanligini va haqiqiy maqsad Allohning roziligiga erishish ekanligini o'rgatadi.

Taxtni tark etishi haqida rivoyatni ham keltirib o'tamiz: Shoh Ibrohim Balx shahrining boy va qudratli hukmdori edi. U saroyda hashamatli hayot kechirayotganida, bir kecha uxlayotgan paytda tushida bir ovoz eshitadi: "Ey Ibrohim! Sen bu boylik va taxtni egallab o'zingni baxtiyor deb o'ylaysanmi? Bu dunyo o'tkinchi va haqiqiy baxt Allohning roziligida. Qachon Allohga yuzlanasan?"

Bu tushdan qo‘rqqan va hayratga tushgan Shoh Ibrohim uyg‘onadi, lekin bu holatni unutishga harakat qiladi. Keyingi kechalarda yana shunday ovozlarni eshitadi. Nihoyat, u bu dunyoviy lazzatlardan voz kechishga qaror qiladi.

Rivoyatlarga ko‘ra, Shoh Ibrohim bir kuni ovga chiqadi. Ov qilish chog‘ida u bir karvonchilar guruhiga duch keladi. Karvondagi odamlar undan:

"Siz Balxning shohi emasmisiz, nega bu yerda ovdasiz?" deb so‘rashadi. U esa:

"Men haqiqiy shoh bo‘lishni xohlayman. Taxtdan voz kechib, Allohning rizosini qidiraman," deb javob beradi.

Shundan so‘ng Shoh Ibrohim taxtni tark etib, faqirlik va ibodat yo‘lini tanlaydi.

Sufi hayotining boshlanishi quyidagicha: Shoh Ibrohim barcha mol-mulkidan voz kechib, oddiy fuqaro sifatida yashay boshlaydi. U xalqqa xizmat qiladi, dalalarda mehnat qiladi va faqat halol rizq topishga harakat qiladi. Odamlarga bu dunyo faqat sinov ekanligini va haqiqiy maqsad Allohning roziligiga erishish ekanligini o‘rgatadi.

3. IX asr: Tasavvuf alohida ma'naviy va ruhiy yo‘nalish sifatida shakllandi. Bu davrda mashhur tasavvuf arboblari, masalan, Robia al-Adaviya, Junayd al-Bag‘dodiy va Mansur al-Halloj faoliyat olib bordilar. Ular tasavvufni nazariy va amaliy jihatdan rivojlantirdilar.

Tasavvufning bu davrdagi rivojlanishi insonlarning qalb tarbiyasiga bo‘lgan ehtiyoji va dunyoviy hayotning cheklanganligidan kelib chiqib, Allohning mohiyatini anglashga bo‘lgan intilish bilan bog‘liq edi. Keyingi asrlarda tasavvuf turli maktablar va tariqatlar shaklida keng tarqaldi.

Tasavvufning asosiy darajalari

Tasavvufda insonning Allohga yaqinlashish yo‘lida bosib o‘tadigan bosqichlari ko‘pincha quyidagi darajalar sifatida tasvirlanadi: 1. Shariat, 2. Tariqat, 3. Ma'rifat, 4. Haqiqat.

Tasavvuf yo‘lining eng yuqori bosqichi bo‘lib, bunda inson Alloh bilan haqiqiy aloqaga erishadi. Insonning qalbi to‘liq poklanadi, nafsdan ozod bo‘ladi va dunyoviy bog‘lanishlardan butunlay voz kechadi. Bu bosqichda inson o‘zini Allohning iroda va sevgisiga to‘liq topshiradi.

Tasavvufning tojik adabiyotiga kirib kelishi VIII-IX asrlarda, Islomning Markaziy Osiyo hududlarida keng tarqalishi va bu mintaqadagi madaniyat bilan uyg‘unlashishi jarayonida boshlangan. Tasavvuf ma'naviy-falsafiy yo‘nalish sifatida tojik xalqining diniy va adabiy hayotiga chuqur ta'sir ko'rsatgan. Ushbu ta'sir natijasida tojik adabiyotida tasavvuf falsafasi, uning asosiy tamoyillari va ruhiy olam bilan bog‘liq mavzular aks etdi. Tasavvufning tojik adabiyotiga kirib kelish omillari

1. Islom dinining yoyilishi

Markaziy Osiyoga Islom kirib kelganidan so‘ng, diniy-falsafiy oqimlar, jumladan tasavvuf, bu mintaqada keng tarqaldi.

Tojik xalqining qadimgi madaniyati va Zardushtiylik kabi dinlar ta'sirida shakllangan falsafiy qarashlar tasavvuf g‘oyalari bilan uyg‘unlashdi.

2. Tasavvuf targ‘ibotchilari va tariqatlar

Ahmad Yassaviy va boshqa tasavvuf namoyandalari bu hududda o‘z ta’limotlarini targ‘ib qilishgan.

Naqshbandiya, Qodiriya kabi tariqatlar tasavvuf falsafasini keng yoydi va tojik adabiyotida tasvirlangan mavzularga ta'sir qildi.

3. Fors-tojik adabiy maktablari

Fors-tojik adabiyoti tasavvuf ta'limotini rivojlantirishda asosiy o'rin tutdi. Tasavvuf ta'limoti orqali xalqning ma'naviy ehtiyojlariga javob berildi.

Tasavvuf tojik adabiyotida ma'naviy chuqurlik, qalb pokligi va Allohga muhabbatni ifodalashda asosiy mavzu sifatida qaraldi. Mashhur adabiy siymolar asarlarida bu ta'sir yorqin ko'rinadi:

Farididdin Attor o'zining tasavvufiy masnaviylari bilan mashhur. Uning "Mantiq ut-Tayr" (Qushlar mantiqi) asari tasavvufning ma'naviy yo'lini ramziy ifoda etgan.

Rumiy tojik adabiyoti va tasavvufining eng yorqin namoyandasi bo'lib, uning "Masnaviy" asari tasavvufiy adabiyotning eng muhim asarlaridan hisoblanadi. U Allohga muhabbat va ruhiy poklikni falsafiy va she'riy shaklda tasvirlagan

XV asrda yashagan Abdurahmon Jomiy o'z tasavvufiy qarashlari bilan mashhur bo'lgan. Uning asarlari ruhiy kamolot, inson va Alloh o'rtasidagi munosabatlarni aks ettiradi.

Sanoyi va Hofiz kabi shoirlarning tasavvufiy she'rlari ruhiy sevgini, insonning Allohga yaqinlashish yo'lini madh etgan ma'naviydan rivoyatlar keltiramiz:

To'ti va savdogar rivoyati

Bir savdogar safarga jo'nashdan oldin o'z xizmatkorlari va do'stlaridan ularga qanday sovg'alar olib kelishni so'raydi. Savdogarning uyida bir to'ti bor edi. U savdogardan Hindistonga borganda o'zining Hindistonlik do'stlariga salom aytishini so'raydi. Shuningdek, shunday deydi:

"Ularga mening holimni ayting: qafasga qamalman, erkinlikdan mahrumman. Sizlarning keng dalalaringizni va hur hayotingizni sog'inaman."

Savdogar Hindistonga yetib kelib, to'tining so'zlarini boshqa to'tilarga aytadi. Ularning ichidan biri bu gapni eshitgach, qimirlamay qotib qoladi va yerga yiqilib, o'likdek yotadi. Savdogar bu voqeaga hayron bo'lib, qafasdagi to'tisiga qaytib keladi va bu hodisani unga hikoya qiladi.

Savdogar bu voqeani aytib tugatishi bilan uning qafasdagi to'tisi ham xuddi shunday qimirlamay qotib qoladi. Savdogar uni o'ldi deb o'ylab, qafasdan chiqaradi. Ammo to'ti bir zumda uchib ketadi va erkin bo'ladi. Uchib ketayotib, u savdogarga shunday deydi:

"Mening Hindistondagi do'stim menga erkinlik sirini o'rgatdi: o'lishni o'rgan, toki erkin yashay olasan."

Rivoyatning tasavvufiy ma'nosi quyidagicha:

1. Nafsdan ozodlik: Qafas insonga bog'langan dunyoviy lazatlarni, to'tining erkinlikka intilishi esa ruhning Allohga yaqinlashish istagini bildiradi.

Rivoyatdan xulsa:

Rumiy bu rivoyat orqali tasavvufning eng muhim tamoyillaridan birini — nafsni yengish va Allohga yaqinlashish orqali ruhiy erkinlikka erishishni tushuntiradi. Bu hikoya inson qalbini dunyoviy bog'lanishlardan ozod qilib, haqiqiy hayotga erishish yo'lini ko'rsatadi.

Tasavvufning adabiyotdagi o'rni

Tasavvuf adabiyotning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, inson qalbini poklash, ma'naviy kamolotga yetish va Allohga muhabbatni ifodalash kabi mavzularni o'z ichiga oladi. Bu oqim,

xususan, fors-tojik, turkiy va arab adabiyotiga katta ta'sir ko'rsatgan. Tasavvuf orqali yaratilgan asarlar nafaqat diniy, balki falsafiy, ma'naviy va estetik ma'noda ham boy mazmunga ega.

1. Allohga muhabbat va ilohiy ishq mavzusi

Tasavvufiy adabiyot Allohga bo'lgan cheksiz sevgi (ilohiy ishq)ni madh etadi. Shoirlar ilohiy ishqni insoniy sevgining ramzi sifatida ifoda etib, insonni ma'naviy yuksaklikka chaqiradi. Jaloliddin Rumiy, Hofiz, Attor kabi shoirlar asarlarida ishq ilohiy mohiyatning asosiy vositasi sifatida tasvirlanadi.

2. Qalbni poklash va nafsni tiyish

Tasavvufiy asarlar qalbni dunyoviy istaklardan ozod qilib, ruhiy poklikka erishish g'oyalarini tarannum etadi. Nafs bilan kurash va o'zini o'zgartirish yo'lidagi ruhiy jarayon ko'plab asarlarda aks etgan.

3. Ruhiy sayohat va insonning ma'naviy yuksalishi

Tasavvuf adabiyotida insonning Allohga yaqinlashish yo'li ramziy sayohat yoki ichki kurash tarzida tasvirlanadi. Masalan, Attorning "Mantiq ut-Tayr" asarida qushlar o'z shohlarini topish uchun ramziy safarga chiqib, oxirida haqiqiy shoh o'z ichlarida ekanligini anglaydilar.

4. Ramziy til va badiiy obrazlar.

Tasavvufiy shoirlar o'z asarlarida ramziy ma'noga ega so'z va obrazlardan foydalanishgan. Masalan, sharob Allohning ilohiy mohiyati, oshiq Allohni izlovchi banda, yor esa Allohning o'zini ifodalashda ishlatilgan.

May ichsayg oqilu dono bilan ich

Ushbu misra tasavvufda nafaqat ma'naviy yo'lning boshlanishini, balki odamning o'zini poklash va Allohga yaqinlashish jarayonida qanday muhim tamoyillarni amal qilish kerakligini ko'rsatadi. "May ichsayg" — bu qalbni tozalash, nafsni yengish va Allohga ishqni anglatadi, "oqilu dono bilan ichish" esa ilm va tasavvufiy yo'riqlar asosida bu jarayonni amalga oshirishni ifodalaydi.

Xulosa sifatida shuni qayt qilish kerakki, tasavvufning asosiy maqsadi insonni ruhiy va ma'naviy jihatdan yuksaltirib, Allohga yaqinlashtirish, nafsni tiyish va qalbni poklash orqali dunyo va oxiratda haqiqiy baxtga erishishdir. Tasavvuf insonni ichki va tashqi hayotning muvozanatini saqlashga, axloqiy mukammallikka intilishga va ilohiy haqiqatni anglashga chorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dilshoda Temirova, Yuldasheva Sohibaxon BADIY ADABIYOTLAR TARG'IBOTI VA ULARNING INSON HAYOTIDAGI O'RNI // Oriental Art and Culture. 2021. №6.

2. Cho'lponoy Abdulvohidovna Mo'minova TASAVVUF ADABIYOTIDA KOMIL INSON TUSHUNCHASI // Scientific progress. 2023. №2.

3. Rahmonberdiyev.I.Tasavvuf va so'fiy tushunchalarining qiyosiy tahlili. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, Vol1. Issue3

4. Tasavvuf tarixida irfon bosqichi (X-XIII asrlarda tasavvuf adabiyoti <https://oefen.uz/uz/documents/referatlar/umumiy/tasavvuf-tarixida-irfon-bosqichi-x-xiii-asrlarda-tasavvuf-adabiyoti>